

3)ÜNİTE: ORTA ASYA TÜRK TARİHİ :

Türk kelimesinin anlamları:

- Güç, kuvvet, kudret (Uygurlar)
- Olgunluk Çağı (Kaşgarlı Mahmut)
- Töre Sahibi (Ziya Gökalp)
- Devlete bağlı halk
- Miğfer (Çinliler)
- Türemek, çoğalmak
- Terkedilmiş

Orta Asya Kültürleri:

Anav Orta Asya'nın en eski kültürüdür. Yerleşik yaşam özellikleri görülmektedir. Tuğladan evler yapmışlardır. At ilk defa bu kültürde görülmektedir.

Afenesyova Orta Asya Türklerine ait en eski kültür özelliği taşır. Bu kültürde bulunan topluluklar genellikle göçebe bir hayat sürerek hayvancılıkla uğraşmışlardır. Ok, yay ve kemikten yapılmış iğneler kullanmışlardır.

Andronova Türk kültürüne en çok benzeyen kültürdür. Altın ve tuncu ilk kez onlar işlemişlerdir. Orta Asya'da en geniş alana yayılan kültürdür.

Karasuk kültüründe ise ilk kez demire rastlanmaktadır. At arabalarının üstünü çadırlarla kapatmışlardır.

Tagar kültürü ise Orta Asya'nın en gelişmiş kültürüdür. Bu kültürün devamı olarak "Taştık Kültürü" gösterilir.

TÜRKLERİN ANA YURDU:

Türklerin ana yurdu Orta Asya'dır. Kuzeyinde; Sibiryaya, Altay Dağları ve Baykal Gölü, Doğusunda; Kingan Dağları, Batısında; Hazar Denizi, Güneyinde; Himalaya, Hindukuş ve Karanlık Dağları yer alır.

Orta Asya Göçlerinin sebep ve sonuçları :

Türklerin Orta Asya'daki yaşam biçimine "Atlı Kültür" ve "Bozkır Kültür" denilmektedir.

Göçlerin sebepleri ise;

- İklim şartlarının ağırlaşması
- Otlak yetersizliği
- Salgın hastalıkların yaşanması
- Artan nüfusa üretim kaynaklarının yetmemesi
- Cihan Hakimiyeti düşüncesi
- Dış baskılar (Çin, Moğol, Kitan)
- Boylar arası mücadelelerin yaşanması
- Göç eden bir boyu diğer boyun takip etmesi
- Yeni yerler görme isteği

Göçebe Hayatın Sonuçları;

- Cezalar ya kısa süreli hapis şeklinde ya da idam şeklinde verilmiştir.
- Kalıcı mimari eserler verilmemiştir.
- Atlı göçebe hayat gelişmiştir.
- Savaşçı, dayanıklı bir yapıya sahip olmasını sağlamıştır.
- Hayvancılık ile uğraşmıştır.
- Özel mülkiyet olmadığı için toprağa bağlı herhangi bir köle veya asil sınıf oluşmamıştır.
- Yazılı kültür gelişmiştir.
- Genellikle bir arada bulunduğu için toplumsal dayanışma artmıştır.
- Dağınık halde yaşadıkları için Türk tarihini incelemek zor olmuştur.

İskitler:

- Bilinen ilk Türk topluluğu olarak geçer. Bilinen ilk hükümdarı ise **Alper Tunga**'dır.
- Bozkırın kuyumcuları olarak bilinirler ve devlet halinde yaşamamışlardır.
- Türklerin atası kabul edilirler. Yunanlılar **İskit**, İranlılar **Saka** olarak bahsetmişlerdir.
- İranlılar ile yaptıkları savaşlar sebebiyle İranlı bir yazar olan Firdevsi "Şeyhname" adlı eserinde **Alper Tunga**'yı **Efrasiyaf** olarak anlatmıştır.
- Yoğurt yapıp çökelek yapmışlardır ve kırmızı içmişlerdir.
- **Alper Tunga** ve **Şu** destanları onlara aittir.
- Sanat eserlerinde ilk kez hayvan üslubu kullanmışlardır.
- **Tomris** adında bir kadın hükümdarı bulunmaktadır. Bu durum Türklerin kadınları ne kadar önemli gördüğünü gösterir.
- Hayvancılıkla uğraşmışlardır ve **üzengi**yi bulmuşlardır.
- Ölülerini Kurgan denilen mezarlara eşyalarıyla ve ölüleri mumyalayarak gömmüşlerdir bu da onlarda **ahiret inancı** olduğunu gösterir.

Asya Hun Devleti:

- Merkez Ötüken'dir ve Çin kaynaklarında **Hihung Nu** olarak geçerler.
- Bilinen ilk Türk devletidir. Bilinen ilk hükümdarı ise **Teoman**'dır.
- Teoman döneminde Çin'e yapılan seferler sebebiyle tarihi **Çin Seddi** bu dönemde Türk akınlarını engellemek amacıyla yapılmaya başlamıştır.
- Teoman ikinci eşinin baskısı sebebiyle oğlu Mete'yi Yüceçilere esir bırakmıştır.
- Mete ise bu esaretten kurtularak ülkeye gelmiş bundan dolayı babası ona ödül olarak büyük bir ordu hediye etmiştir. Mete ise o orduyu çok disiplinli bir şekilde geliştirip daha sonra hem babasını, hem üvey annesini hem de üvey kardeşini öldürerek tahta geçmiştir. Bundan dolayı da **Mete'ye Tanhü** unvanı verilmiştir.
- Türklerin adının geçtiği ilk belge ise Teoman döneminde Çin ile yapılan **Kuzey Şansi** anlaşmasıdır.
- Mete Han döneminde milli bir ordu kurularak Orta Asya Türk toplulukları tek bayrak altında toplanmıştır. Bu da Mete'nin milliyetçi duygulara sahip olduğunu gösterir.
- "Islıklı oklar" ve orduda "Onluk Sistem" Mete ile kuruldu.
- Bu dönemde Çin mağlup edilmiştir. Mete istese Çin'in içine kadar gidebilecekken Türk nüfusunun kalabalık Çin nüfusu karşısında eriyip gitmesinden çekince duymasından dolayı Çin'e yerleşmeyip onları vergiye bağlamıştır.
- Tunguzlar Mete tahta ilk geçtiğinde ondan önce at istemişlerdir. Mete barış ortamı bozulmasın diye bu isteği kabul etmiştir. Daha sonra Mete'den kadın istemişlerdir Mete bunu da kabul etmişlerdir. Son olarak Mete'den toprak istediklerinde ise Mete toprak benim değil milletindir deyip onlara savaş açmıştır. Bu da Mete'de devlete vatana ve millete bağlılık duygusunun olduğunu gösterir.
- Mete Han döneminden sonra Ki-ok döneminde Çinli prenseslerle evlilikler yapılmıştır. Çinliler ise bu evliliklerle Türklerin arasını bozup yıkmak istemişlerdir.
- Zamanla Hunlar Batı ve Güney olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Batının başında Hohan Yeh, Doğunun başında ise Çiçi yer alır. Hohan Yeh Çin egemenliğine girmek istemiş Çiçi ise bunu reddetmiştir. Bunun neticesinde Türkler bulunduğu bölgeden göç etmek zorunda kalmıştır.
- Hunların dağılmasıyla **Tabgaçlar, Akhunlar** ve **Avrupa Hunları** kurulmuştur.

Kavimler Göçü:

İlk başta bir Türk göçü olarak başlamışken zamanla büyük bir göçe dönüşmüştür. Türklerin genetik yapısında vardır özgür yaşamak. Hunlar zayıflayıp Çin etkisine girince bu esaretten kurtulmak amacıyla göç etmişlerdir. Balamir önderliğinde başlayan bu göç Hazar Denizi'nin kuzeyinden Avrupa'ya, güneyinden Anadolu'ya şeklinde devam etmiştir. Bazı Türkler Sibiry'a'nın bulunduğu bölüme doğru, bazı Türkler ise daha da doğuya göç etmişlerdir.

Bu göç dalgasının büyümesinin sebebi ise Hunların gittiği yol üzerindeki toplulukların Hunlardan kaçarak başka yerlere gitmesi, gitti yerdeki toplulukların ise onlardan kaçması şeklinde büyüyerek devam etmiştir. Hunlar bu göç sırasında yol üzerindeki kimi toplumları ya hakimiyeti altına almıştır ya da göç etmeye zorlamışlardır. Hunların bu göç hareketinden dolayı bulunduğu yeri terkeden ilk topluluk ise **Anallar**'dır.

Sonuçlar:

- Roma İmparatorluğu Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayrıldı.
- Avrupa'da skolastik düşünce yayılmaya başladı.
- Avrupa'da krallıklar zayıflamış feodalite ortaya çıkmıştır.
- İlk Çağ sona ermiş Orta Çağ başlamıştır.
- Göç hareketine katılan Angıl, Sakson, Vizigotlar Kuzey Avrupa'ya giderek İngiltere, Almanya Fransa İspanya gibi devletlerin temelini atmıştır.
- Avrupa'da Türk devletleri kurulmuştur.

Avrupa Hun Devleti:

- Kavimler göçüyle Avrupa'ya gelen Türkler burada Balamir önderliğinde bir devlet kurmuşlardır.
- Balamir'den sonra devletin başına Uldız geçmiştir. Uldız döneminde Batı Roma ile iyi ilişkiler kurulup Doğu Roma (Bizans) ile ise sürekli savaşlar yapılmıştır.
- Bizans hükümdarı Uldız'dan bu savaşa ortamını bırakıp barış isteyince Uldız "Güneşin battığı yere kadar olan her yeri fethedebilirim." Şeklinde cevap vererek gücünü göstermiştir. Türklerin **Anadoluya ayak basması** ilk kez Uldız ile olmuştur.
- Uldız'dan sonra devletin başına sırayla Rua, Karaton ve Atilla geçmiştir. Atilla devleti kardeşi Bleda ile birlikte yönetmiştir. Bu dönemde de Bizans üzerine aynı politika devam etmiştir.
- Atilla tahta geçtiği dönemde Bizans ile savaş aşamasındaydılar ve biraz barış anlaşması yapılır. Anlaşmanın adı **Margos**'tur. Bu anlaşmaya göre Bizans yıllık vergi ödeyecek, Hun kaçaklarını serbest bırakacak ve ticarette Hunlar ile Bizanslı tüccarlar eşit haklara sahip olacaktır.
- Bizans Margos anlaşmasına uymayınca Atilla I. Balkan Seferi'ne çıkmıştır. Bu sefer üzerine Bizans anlaşmaya uyacağına dair söz verse de bunu tutmamıştır. Bunun üzerine Atilla II. Balkan Seferi'ni gerçekleştirip Bizans ile **Anatolia**s anlaşmasını yapmıştır. Bu anlaşma ile birlikte Bizans'ın ödediği vergi üç katına çıkarılmıştır.
- Atilla'nın aklında tek bir düşünce vardı o da dünya hakimiyeti. Önündeki büyük bir güç olan Bizans'ı yendiğine göre gözünü Batı Roma'ya dikti. Ancak bu zamana kadar Batı Roma ile iyi ilişkiler kurulduğu için bir anda savaş açamazdı. Aradığı fırsatı ise Roma kralının kız kardeşi verdi. Kralın kız kardeşi Atilla'ya nişan yüzüğü göndermiştir. Bunu fırsat bilen Atilla çeyiz olarak kız kardeşin sahip olduğu toprakların yarısını istemiştir. Kral bunu reddedince Atilla Roma'ya savaş açmıştır.
- İlk yapılan sefer **Galya** seferidir. Birbirlerine üstünlük sağlayamadılar ve çokta asker kaybettiler. Bu seferin yaralarını Atilla daha erken sarıp orduyu savaşa hazır hale getirip **İtalya seferine** çıktı. Bu seferde Atilla karşısına herhangi bir ordu çıkamadı. Tüm bunlara rağmen Atilla Roma'yı işgal etmeyip vergiye bağlayarak geri döndü.
- **Roma Neden İşgal Edilmedi?**
- Atilla'nın dini hoşgörüyü sahip olması.
- Roma'nın hem Hristiyanlığın merkezi hem de önemli bir geçmişe sahip olması.
- Papa Atilla'dan aman dilemiştir.
- Atilla artık Roma'yı hakimiyeti altına aldığını düşündü.
- Askerler arasında salgın hastalık yayıldı.
- Doğu'da Sassani tehlikesi vardı.

Atilla Sassani seferine çıktıktan sonra yolda ölmüştür. Ondan sonra devletin başına geçenler ise iyi yönetememiş ve devlet zamanla Hristiyanlaşarak Avrupalıların arasında yok olmuştur. Avrupalıları at koşum takımları, pantolon, ceket gibi sebeplerle etkilemişlerdir.

Atilla'ya verilen unvanlar: Tanrının Kırbağı, Cesur Kavimlerin Efendisi, Etzel (Nibelungen Destanı)

Göktürk Devleti:

Bumin Kağan kendi halkıyla Avarlar'a bağlı olarak yaşayıp demircilikle uğraşmışlardır. Avarlar'da yaşanan Töles İsyanı'nı bastırınca ödül olarak Avar Hakani'nin kızıyla evlenmek istemiştir. Avar Hakani bunu reddedince Avarlara isyan ederek devleti kurar ve Avarların buradan göç etmesine sebep olmuştur.

- Kurucusu **Bumin Kağan** (ilighan) merkezi Ötüken'dir. Türk gelenekleri sebebiyle devletin merkezini Bumin Kağan, Batı'yı ise Yabgu unvanı ile kardeşi İstemi yönetti.
- Bumin Kağan'dan sonra devletin başına **Mukan Kağan** geçse de genellikle yönetimde amcası İstemi etkili olmuştur.
- **İpek Yolu'nu** ele geçirmek için Sassanilerle anlaşarak Eftalitlere son vermişlerdir. Eftalit toprakları Sassani ve Göktürkler arasında paylaşılmış bu paylaşımlar neticesinde Sassaniler karlı çıkıncı Göktürkler bu sefer onları yok etmek amacıyla Bizans ile anlaşır.
- **Bizans'a elçi gönderen ilk Türk devleti olur böylelikle.** Bizans ile yaptığı anlaşma neticesinde Sassanilerle savaşarak onları zayıflatmışlardır.
- Mukan Kağan ve İstemi Yabgu'dan sonra devlet iyi yönetilmemiş ve zamanla parçalanmıştır.
- Çin Göktürk hükümdarı **İşbara Kağan'a** kendi hakimiyetine girmelerinin daha yararlı olduğunu söyleyince İşbara Kağan ölürümde asla bunu kabul etmem demiştir.
- Göktürk hükümdarı **Tapo Kağan**, Kurultayda Budizm dininin tanınip kabul edilmesini önerse de dinin Türk kültür geleneklerine aykırı olacağı sebebiyle reddedilmiştir.

Kutluk Devleti:

Bumin Kağan'da Tapo Kağan gibi Budizm ve Taoizm gibi dinlerin tanınmasını kurultaya sunsa da bu reddedilmiştir.

- Göktürk Devleti zayıflayınca zamanla Çin hakimiyetine girmişlerdir. Biliyoruz ki Türkler bağımsızlıklarına düşkün topluluktur. Bundan dolayı Çin egemenliğinden kurtulmak ve kendi devletini kurmak amacıyla birçok isyan etmişlerdir. Bu isyanlardan **Kürşad isyanı** önemlidir. Arkadaşlarıyla birlikte Çin sarayını basıp Türkleri bu esareten kurtarmak istemiş ancak başarılı olamamıştır. Önemli olmasının sebebi ise Kutluk Kağan için bu isyan sembol olmuştur.
- Kutluk Kağan ise gerçekleştirdiği isyanda başarılı olarak devletini kurmuştur. Bu devleti kuranlar Göktürk devletinin halkı olduğu için II. Göktürk devleti olarak kabul edilir.
- **Kutluk Kağan'a İlteriş** (derleyen, toparlayan, devlet kuran) unvanı verilmiştir.
- Kutluk Kağan'dan sonra devletin başına Kapgan Kağan geçmiştir. Bu dönemde Türkler ile iyi ilişkiler kurup onları tek çatı altında birleştirmek istediler. Çin ile savaş halindedirler. Daha sonra Kapgan Kağan Tüklere şiddet uygulayarak Türgişler ile savaşmıştır. Bunun üzerine yine bir Türk boyu olan Bayırkı Çin ile anlaşarak suikast neticesinde Kapgan Kağan'ı öldürmüşlerdir.
- Daha sonra devletin başına Bilge Kağan geçer. Kardeşi Kültigin ile beraber ülkeyi yönetmişlerdir. Vezir ise **Türklerin Bismarc'ı Tonyukuk'tur.** Tonyukuk Kapgan Kağan döneminin de veziridir.

- Yollug Tigin bu dönemde bu üç isim için Türklerin ilk yazılı belgeleri olan **Orhun Abideleri’ni** dikmiştir.
- Bilge Kağan’dan sonra devlet zayıflamıştır. **Karluk, Basmil ve Uygurlar** birleşerek Kutluk Devleti’ni yıkıp yerine Uygur Devletini kurmuştur.

Uygur Devleti:

- Dokuz Oğuz olarak bilinirler. Kurulmasında Karluk Basmil ve Uygur boyları etkilidir.
- İlk merkez Ötüken olsa da zamanla başkent Karabalasagun’a (Ordubalık) taşınmıştır.
- Kurucusu ise Kutluk Bilge Kül Kağan’dır. Çinliler Uygurlar için “Şahin gibi dolaşan, hücum eden.” demiştir.
- Moyen Çur döneminde Çin ile Araplar Talas Savaşı’nı (Atlık) yapmışlardır. Moyen Çur Çin’de çıkan Türk isyanlarını bastırarak Çin’den hak elde etmiştir. Aynı zamanda Uygurlara ait olan Sine Uşu yazıtları bu dönemde yazılmıştır. Moyen Çur’un faaliyetlerini anlatır.
- Böğü Kağan döneminde Uygurlar yeni bir din ile tanışır. Bu dine Manihaizm denilmektedir. Bu din et yemeyi ve savaşmayı yasakladığı için Uygur hayatında köklü değişiklikler gerçekleşmiştir.

Manihaizm ile yaşanan değişimler:

- Et yiyemeyecekleri için tarıma yönelmişlerdir.
 - Tarım yanında yerleşik yaşamı getirmiştir. İlk evler köyle kurulmuştur.
 - Bu din iyilik ve barış dini olduğu için Türk karakterine aykırıdır.
 - Bu din için tapınaklar tapmışlardır
-
- Böğü Kağan’dan sonra devletin başına Baga Tarkan geçmiştir. Bu dönemde Oğuzlar kendilerine iyi davranılmadığını öne sürerek isyan ederler. Bu ise devleti zayıflatmışlardır ve zamanla Sarı Uygurlar ile Turfan Uygurları şeklinde ayrılmışlardır. Sarı Uygurlar Kansu Bölgesi’nde, Turfan Uygurlar ise Doğu Türkistan’da aşamışlardır.

Uygurların Genel Özellikleri:

- Tarım yapan ve yerleşik yaşama geçen ilk Türk devleti olmuştur. Daha önceki Türk devletleri de tarım yapmıştır ancak ana geçim kaynağı tarım olan ilk Türk devleti Uygurlardır.
- Bankacılık çalışmaları yapılmıştır.
- Matbaa taşınması zor olmasından dolayı Türklerde ilk zamanlarda görülmezdi. Uygurlar yerleşik yaşama geçtiği için matbaayı kullanmışlardır.
- Uygur Alfabetini oluşturmuşlardır. Bu alfabe 18 harften oluşur. 15 tanesi sessiz, 2 tanesi sesli.
- Göç ve Türeyiş destanları onlara aittir.
- Vakıf sistemi görülür. Çav denilen para birimini kullanmışlardır. Paraları ise Kamdu Böz denilen kağıtlara basmışlardır.
- Moğolların Türkleşmesinde etkilidirler.

Diğer Türk Devletleri:

Hazarlar:

- Hazar Denizi'ne adını vermişlerdir.
- Hz. Osman ile yaptıkları **Belencer** savaşını kazanarak İslamiyet'in Kafkaslar'da yayılmasını engellemişlerdir.
- Bizans ile anlaşarak Sassaniler ile savaşmışlardır.
- Rus Knezliği tarafından yıkılmıştır.
- Hazarlar bulunduğu bölgede huzur ve refahı sağladığı için bu döneme **Pax Hazaria** (Hazar Barış Çağı) denilmiştir.
- Ülkede birden fazla din görülmekteydi. Bu da dini hoşgörünün olduğunu kanıtlar.
- Museviliği kabul etmişlerdir. Tarihte Museviliği kabul eden ilk ve tek Türk devletidir. Museviliğin Karay mezhebendendir.
- Müslümanları yönetmesi amacıyla **Hazz** denilen yöneticiler atamışlardır.
- Ücretli bir ordu kurmuşlardır. **İbn Fadlan** ve **El Mesudi** eserlerinde Hazarlardan bahsetmişlerdir.

Kırgızlar:

- İrtiş Nehri dolaylarında yaşamışlardır.
- Merkez Ötüken'dir.
- **Manas Destanı** ve **Yenisey Yazıtları** onlara aittir.
- **Moğol hakimiyetine** giren ilk Türk devletidir.
- Ötükeni Moğol istilasına karşı koruyamadıkları için birçok Türk eseri günümüze ulaşamamıştır.

Türgişler:

- Baga Tarkan kurmuştur. Merkez Balasagun'dur. Issık Gölü yakınlarında yaşamışlardır.
- **Baga Tarkan** kendi adına para bastıran ilk Türk hükümdardır.
- Sulu Kağan **Haristan** savaşında Abdülmelik'i mağlup ederek İslamiyeti'in Orta Asya'da yayılmasını engellemişlerdir.
- Karluklar son verdi.

Avarlar:

- Juan Juan olarak bilinirler. İlk zamanlar Ötüken'de yaşasalar da Bumin Kağan yüzünden Avrupa'ya göç etmişlerdir.
- **Bayan Han** en parlak dönemidir ve onun öncülüğünde Sassanilerle anlaşarak İstanbul'u iki defa kuşatsalar da başarılı olamamışlardır.
- Slavların güneye inmesini engellemişlerdir. Avrupa'yı üzengi konusunda etkilemişlerdir.
- Franklar son vermiştir.

Bulgarlar:

- Bulgar **karışık** anlamına gelmektedir. **Kubrat** öncülüğünde Avrupa'da kurulmuş bir Türk devletidir. Kubrat zamanında önemli fetihler gerçekleştirdiler de onun ölümünden sonra devlet zayıflamış ve daha sonra Tuna Bulgarları ve İtil (Volga) Bulgarları olarak ikiye ayrılmıştır.
- Tuna Bulgarlarını Asparuh kurmuştur ve **Kurum Han** döneminde Bulgarlar İstanbul'u kuşatsa da başarısız olmuşlardır. Boris Han zamanında Hristiyanlığı kabul ederek Türklük özelliklerini yitirmişlerdir.
- İtil Bulgarları ise **Almış Han** zamanında İslamiyet'i kabul etmişlerdir. Böylelikle İslamiyet'i kabul eden ilk Türk Devleti olmuşlardır. Bulgarlar İslamiyet'i kabul edince İslamiyet'i öğretmek amacıyla Halife Bulgarlara bir heyet gönderir. Bu heyetin başında yer alan **İbn Fadlan** ise eserlerinde Bulgarlardan bahseder.

Macarlar:

- **Arpad** tarafından Avrupa'da kurulmuş bir Türk devletidir.
- Hristiyanlaşarak Türk özelliklerini yitirmişlerdir ve kendilerinin Türk olduğunu kabul etmezler.
- Tarihteki ilk **Türkoloji Enstitüsü'nü** kurmuşlardır.

Kumanlar (Kıpçaklar):

- Sarışın, uzun boylu ve renkli gözlü Türklerdir.
- Şu an Hermitaj Müzesi'nde sergilenen ve bir sözlük(lügat) olan **Codex Cominucus** onlara aittir.
- Eyyübi ordularında görev yapmışlardır ve Delhi Türk Sultanlığı'nın kurucu unsurudur.
- Oğuzlarla yaptıkları mücadeleler **Dede Korkut Hikayeleri'ne** Ruslarla yaptıkları mücadeleler ise **İgor Destanı'na** konu olmuştur.
- Bizans ile anlaşarak Peçenek ve Çaka Beyliği ile savaşmışlardır.
- Rusların güneye inmesine engel olmuşlardır.
- **Kalka Meydan Savaşı'nda** Moğollara mağlup olmuşlardır.

Peçenekler:

- Bizans ordularında görev yapmışlar ancak **Malazgirt Savaşı'nda** Selçuklu tarafına geçerek Türklerin savaşı kazanmasında etkili olmuşlardır.
- Devlet halinde teşkilatlanamamış boy olarak kalmışlardır.
- Çaka Bey ile anlaşarak İstanbul'u kuşatmışlarsa da Bizans Kıpçaklar ile anlaşarak **Levinion Savaşı'nda** Çaka ve Peçenekleri mağlup etmiştir ve onları esir almıştır.
- Hristiyanlığı kabul etmişlerdir. Viyana'daki Miklos Hazinesi'ndeki "Altın Kaplar" onlara aittir.

Oğuzlar (Uzlar):

- Türklerin en kalabalık boyudur. Oğuz boy-kabile anlamlarına gelmektedir.
- Dede Korkut Hikayelerini oluşturmuşlardır.
- **Oğuz Yabgu Devlet, Selçuklu ve Osmanlı** gibi devletlerin kuruluşlarında etkin rol oynamışlardır.
- Bizans ordularında görev yapmışlardır ve devlet değil boy halinde yaşamışlardır.

Akhunlar:

- Hun Devleti'nin yıkılmasından sonra kurulmuştur.
- Eftalit olarak bilinirler.
- Sassaniler'de çıkan **Mazdek İsyanı'nın** bastırılmasında etkili olmuşlardır.
- İpek Yolu hakimiyeti için Göktürk-Sassani ittifakı sebebiyle yıkılmıştır.

Sabarlar:

- Kavimler Göçünde diğer Türklerin aksine onlar daha kuzeye gitmişlerdir.
- Bugünkü Sibiry'a denilen yere isimlerini vermişlerdir.
- **Balak Han** döneminde en parlak dönemi yaşamışlardır ve **Buğarık** isimli bir kadın hükümdarları vardır.
- Bizans ile anlaşarak Sassaniler ile mücadele etmişlerdir.

Tabgaçlar:

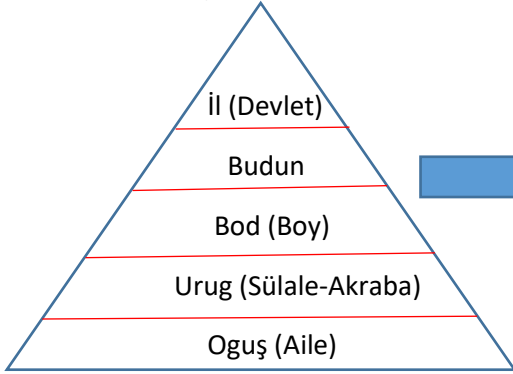
- Orta Asya'da yaşamışlardır.
- İlk dönemlerinde Çin üzerinde oldukça etkin bir güç olsalar da zamanla onların nüfusu altında erimişlerdir.
- Çinler Tabgaçlara oldukça fazla eziyet ve işkence yapmışlardır.

Karluklar:

- **İslamiyeti kabul eden** ilk Türk boyudur.
- **Göktürk ve Türgişlerin** yıkılmasında **Uygur ve Karahanlıların** kurulmasında etkilidir.
- Talas Savaşı'nda Arapların yanında yer almışlardır.

İlk Türklerde Kültür ve Medeniyet

1) Devlet Yönetimi:

İlk Türklerde Aile Yapısı

Türk devletlerinde **Kut anlayışı** bulunmaktadır. Kut anlayışına göre devleti yönetme yetkisi Tanrı tarafından hanedan ailesine verilmiştir. Yönetimin ilahi bir kaynağa verilmesi ise halkın devlete olan bağlılığını arttırmıştır.

İlk Türklerde "**Cihan Hakimiyeti**" anlayışı bulunmaktadır. Bu anlayışa göre Türkler tüm dünyaya hükmetmelidir. Tanrı kut ile birlikte hükümdara ülüşte vermiştir. Ülüşe göre hükümdar iktisadi güce ve bolluk berekete sahip olmuştur. Ülüş Sistemi Devletin hanedanın ortak malı anlayışı da taşımaktadır.

Kut anlayışının en olumsuz tarafı devleti yönetme yetkisini hanedan ailesine vermesidir. Çünkü hanedan üyeleri arasında yönetimi ele geçirmek amacıyla birçok çatışmalar yaşanmıştır. Bu da ilk Türk Devletleri'nin yıkılmasındaki en büyük sebeplerden biridir.

Türk Devletlerinde "**İkili Teşkilat**" ve "Boylar Federasyonu" yönetim biçimleri görülür. İkili Teşkilat anlayışına göre merkezi bizzat hükümdar Batı'yı ise Yabgu unvanı ile kardeş yönetirdi.

Yabguların içişlerinde serbest dış işlerinde Kağan'a bağlı olduğunu unutmayalım. Her ne kadar para basma, ordu kurma gibi hükümdarlık sembollerini kullanmaları yasak olsa da hükümdara karşı isyan ederek bağımsızlık kazanmak istemişlerdir. Bu da bizlere ikili teşkilatın yönetim açısından kolaylık sağladığını anca merkezi otoriteyi zayıflattığını gösterir.

Oksızlık Türklerde bağımsızlık anlamına gelmektedir.

Hükümdarın Görevleri:

- Orduyu savaşa hazır hale getirmek
- Vergi toplamak
- Tanrı adına devleti yönetmek
- Cihan hakimiyeti sebebiyle seferler yapmak
- Halkın huzur refah ve güvenliğini sağlamak

Halkın Görevleri:

- Vergi vermek
- Hükümdara bağlılığını göstermek
- Askerlik yapmak

İlk Türklerde Devlet Görevlileri

HATUN	Kağanın eşidir. Devlet yönetiminde etkilidir. Vezirleri ağırlayabilir.
YABGU	Batıyı yöneten kardeşe verilen unvandır
VELİAHT	Devletin başına geçmesi beklenen hanedan üyesidir
TİĞİN	Hükümdar çocuklarına verilen genel isimdir
ŞAD	Hükümdar çocuklarının unvan almış halidir
VEZİR	Hükümdardan sonra gelen devlet yöneticisidir
AYUKI	Bizzat hükümdarın kurduğu meclistir.
AYGUCI	Diğer adı Üge. Ayukı'nın başkanıdır.
BUYRUK	Bakandır. Ayukı'da Kağan'ın verdiği görevleri yerine getirir.
TUTUK	Askeri validir. Taşrada görev yapar.
TODUN	Vergi tahsildarıdır. Tudun diğer adı.
SÜBAŞI	Ordu komutanıdır.
IMGA	Diğer adı Amga. Vergi tahsilatı yapan memurdur.
TARKAN	Ordu komutanıdır.
APA	Saray görevlisi ve bakandır.
OTACI	Diğer adı Emçi. Tabip eczası anlamına gelir.
İNAL	Diğer adı İnanç veya atamandır. Tiginlerin eğitmenidir.
TAMGACI	Hükümdarın mührünü taşır. Dış işleri bakanı gibi çalışır.
BİTİKÇİ	Yazı işleriyle ilgilenir.
AĞILIG	Hazineden sorumludur.
YARGUCI	Yargıçlık yapar
TİLMAÇ	Tercümandır.
KÖL ÇOR	Büyük komutandır.
ALPAGU	Subay
KALABUR	Klavuz

Eski Türk devletlerinde her ne kadar devleti yöneten kağan olsa da onun yanında yönetimde etkili olan bir de meclis bulunmaktaydı. Bu meclise birden fazla isim verilmişse de en yaygın olanı **Kurultay** veya **Toy-Kengeştir**. Bu meclis bazı durumlarda Hakan'ı kısıtlayabilir hatta Hakan'ın değişmesine etki dahi edebilirdi. Ancak bazı durumlarda da hiçbir etkisi olmayıp sadece bir danışma meclisi gibi de davranabilirdi.

Genel olarak ise törelerin belirlenmesinde, hayvanların sayımında, üst düzey bürokratların yargılanmasında, halk ve Hakan'ın töre uymasını denetlemede etkilidir. Üyelerine **Toygun** denir. Üyeleri arasında Hakan, Hatun, boy beyleri, ileri gelenler, vezirler ve yabancı zümrelerin temsilcileri bulunur.

Seçkinler Meclisi	→	Avrupa Hunları
Nazırlar Meclisi	→	Tabgaçlar
Milletler Meclisi	→	Tuna Bulgarlar
İhtiyarlar Meclisi	→	Hazarlar
Komenton	→	Peçenekler

Hükümdarlık Alametleri:

- Otağ (Çadır)
- Tuğ (Sancak)
- Kotuz
- Sorguç
- Kama
- Berge
- Sikke
- Yay
- Örgin (Taht)
- Nevbet (Davul)
- Yarlğ (Ferman)
- Toy
- Kılıç
- Kemer

Hükümdarlık Unvanları:

- Han
- Hakan
- Kağan
- İlteber
- İlteriş
- İdikut
- Erkin
- Yabgu
- Tanhü
- Şanyü
- İlig

2) Ordu (Sü)

- Türklerde genellikle ordu-millet anlayışı vardır. Askerlik bir meslek olarak değil vatani bir görev olarak kabul edilmiştir. Savaş zamanı kadın-erkek herkes asker barış zamanı ise günlük hayatlarına devam etmişlerdir.
- Ordunun başkomutanı Kağan, yardımcıları ise Sübaşı ve Tarkan'dır.
- Hazarlar paralı bir ordu kurarak diğer Türk devletlerinden farklı bir yol seçmiştir. Uygurlar ise Manihaizm dininin etkisiyle askerlik özelliklerinden uzaklaşmışlardır.
- Ceket, pantolon gibi giysileri savaşlarda daha rahat hareket etmek amacıyla kullanmışlardır. Üzengiye bulmuşlardır. Savaş aracı olarak atı kullanmışlardır bu da savaşlarda Türklere hareket kabiliyeti sağlamıştır. Kaşgarlı Mahmut "At Türklerin kanadıdır." demiştir.
- Önemli savaş araçları arasında; ok, yay, kılıç, sadak, mızrak, eyer ve süngü yer almaktadır.
- Savaşlarda genellikle Turan, Ricat ve Sahte Ricat taktiklerini uygulamışlardır.
- Kargu gözetleme kulesi, Yelme ise keşif seferlerine verilen addır.
- Türk tarihinde ilk disiplinli orduyu kuran ve orduda "Onluk Sistemi" kuran Mete'dir. Isıklı oku da bulmuştur.
- Türkler dünyayı en çok askerlik konusunda etkilemiştir.

3) Sosyal Yaşam:

- Türkler genellikle göçebe bir hayat sürdürmüşlerdir. Göçebe hayattan dolayı özel mülkiyet anlayışı gözükmemiştir. Türk toplumunu Avrupa toplumundan ayıran en önemli özelliklerden biri de budur. Çünkü bu sebepten dolayı Türklerde sosyal sınıf ayrımları görülmemektedir. Din adamlarına da herhangi bir sınıflı yapı verilmemiştir.
- Genel olarak hayvancılık ile uğraşmışlardır.
- Dayanışmayı arttırmak amacıyla Toy denilen şöenler yapmışlardır.
- Türklerde genellikle monogami (tek eşle evlilik) ve egzogami (dıştan evlilik) görülmektedir ve kızın ailesine kalın (başlık parası) verilmektedir.
- Halka Kün denilir.
- Ataerkil bir aile yapısı görülmektedir. Ailenin reisi babadır. Babadan sonra erkek oğul olur.
- Yuğ cenaze törenlerine denir. Nevruz bayramları kutlanır.

4) Hukuk:

- Türkler genellikle törelere uygun yaşamışlardır. Hükümdar dahi herkes töreye uymak zorundadır. Törenin her ne kadar değişen unsurları bulunsa da **Könilik** (Adalet), **Tüzlük** (Eşitlik) **Uzluk** (İyilik) ve **Kişilik** (İnsanlık) özellikleri hiçbir zaman değişmezdi.
- Cezalar göçebe hayattan dolayı ya kısa süreli hapis ya da idam şeklinde verilirdi.
- Hukukta kişiler arasında herhangi bir ayırım yapılmamıştır.
- Yargıcı davalara bakar.
- Hukuk üstünlüğü ve hukuk eşitliği görülmektedir. Hukuk genellikle törelere dayalı olduğu için Laiktir denilebilir.
- Törelere yazılı hale getiren Uygurlar, törelere birleştirilerek anayasa haline getiren ise Cengiz'dir. Bu anayasaya Cengiz Anayasası veya **Yasaname-i Büzürg** de denilir.

5) Ekonomi:

- İlk Türklerde ekonomi genelde hayvancılığa dayanmaktadır. Aynı zamanda madencilikte ön plandadır.
- Ticaret malları satımlarda hayvan ürünleri alımlarda ise tarım ürünleri ön plandadır.
- Türk tarihinde kendi adına para bastıran ilk hükümdar Baga Tarkan'dır. Parayı kullanan ilk Türk devleti ise Göktürklerdir. Çav adında paraya sahip olan ve bunu Kamdu Böz denilen kağıtlara basan Türk devleti ise Uygurlardır.
- Genel itibari ile Türklerin tarıma Uygurlar ile geçtiği söylene de Uygurlar'dan önce Göktürkler de tarım yapmıştır. Sulama yapmak amacıyla Tötö kanalları dahi açmışlardır. Ancak sistemli olarak ve ana geçim kaynağı olarak tarım ilk kez Uygurlar'da görülür.
- Konservecilikte Türklerde görülen bir unsurdur.

6) Din ve İnanış

- İlk Türklerde görülen dinler arasında; Musevilik, Hristiyanlık, Şamanizm, Budizm, Manihaizm, Atalar Kültü, Toteizm ve Gök Tanrı yer alır.
- Musevilik yalnızca Hazarlar'da vardır. Museviliğin Karay mezhebindedir.
- Manihaizm Uygurlar ile Türk hayatına girmiştir.
- Hristiyanlığı benimseyen Türk devletleri arasında Macaristan, Tuna Bulgarları, Avarlar, Peçenekler, Kıpçaklar, Avrupa Hunları ve Oğuzlar yer alır.
- Şamanizm inancında doğaüstü olaylara inanılmıştır. Büyücülük gibi özellikler görülür. Din adamlarına ise Kam ve Baksı denilmektedir.
- Atalar Kültü'nde atalarının ruhlarının yanlarında olduğu ve onları koruduğuna inanılır.
- Toteizm inancı ise totemden gelmektedir. Yanlarında taşıdıkları veya benimsedikleri bazı davranışların önemli olduğunu düşünürler.
- Türklerde ahiret inancını gösteren unsurlar:

- Kurgan: Mezar
- Yuğ: Cenaze töreni
- Sagu: Ölüler için ağıt
- Eşük: Kefen
- Umay: Kadın Tanrıça
- Bengütaş: Anıtmezar

+ Balbal denilen taşların dikilmesi. Çünkü bu inanca göre dünyada kaç kişi öldürdüyse bunlar diğer dünyada onun hizmetçisi olacaktık.

+ Tamu (cehennem), Uçmağ (cennet) gibi kavramlara inanılması

+ Ölenlerin arkasından ağıt yakılması ve cenaze töreninin yapılması

+ Atalar kültü sebebiyle atalarının ruhlarının yanlarında olduğunu düşünmeleri.

+ Kurganları oda şeklinde yapmaları ve içlerine eşya koymaları

+ Ölülerini mumyalamaları

7) Yazı, Dil ve Edebiyat:

- Türklerin kullandığı alfabeler arasında; Kiril, Soğd, Arap, Uygur, Orhon, Çin, Latin, İbrani ve Manihai yer alır.
- Milli alfabeler ise Orhon ve Uygur alfabeleridir. Orhon alfabesi 38 harften oluşur ve 4 tanesi seslidir. Uygur alfabesi ise 18 harften oluşur bunlardan 3 tanesi seslidir.

Orhun Abideleri:

Yollug Tigin ve Tonyukuk tarafından, Bige Kağan, Kül Tigin ve Vezir Tonyukuk adına dikilmiştir. Tonyukuk kendi anıtını kendisi yazmıştır diğerlerini Yollug Tigin yazmıştır. En çok göze çarpan ise Kaplumbağa heykeli üzerine dikilen çift başlı ejder motifi olandır ve bu Kül Tigin adına dikilmiştir.

Bir tarafı Çince diğer tarafı Orhon alfabesiyle yazılmıştır. Türk adının geçtiği ilk eserdir ve aynı zamanda Türk tarihinin ilk yazılı belgeleridir. Bu eserde bir hükümdarın nasıl davranması gerektiği, halkın nasıl davranması gerektiği anlatıldığı için öğüt vericidir ve aynı zamanda siyasetnamedir.

Bu eserleri ortaya çıkaran ise Danimarkalı William Thomsen'dir. Moğolistan dolaylarında bulmuştur. Bu eserden bahseden ilk kişi ise Atamelik Cuveyni'dir. Tarihi Cihanguşa adlı eserinde anlatmıştır.

Yenisey Yazıtları: Kırgızlar'a aittir. Üst düzey devlet görevlileri için dikilmiş anıtlardır.

Strahlenberg bulmuş Türkolog Heikel ise okumuştur.

Karabalasagun Yazıtları: Uygurlara aittir. Bu eserde genellikle Uygurların Mani dinini ne zaman ve nasıl kabul ettiğini anlatır. Hüseyin Namık Orhon ve Radlof tarafından incelenmiştir.

Şine Usu Yazıtları: Moyen Çur (Boyan Çur) döneminin özelliklerini anlatır.

Türk Destanları:

İskitler:

- **Şu:** Hükümdar Şu'nun İskender ile olan savaşını konu almaktadır.
- **Alper Tunga Destanı:** Alper Tunga'nın İranlılarla mücadelelerini anlatır. Şu ve Alper Tunga destanları Divan-ı Lügat-üt Türk'te anlatılmıştır.

Hunlar:

- **Oğuz Kağan Destanı:** Mete Han dönemini anlatmaktadır.

Göktürkler:

- **Bozkurt:** Yok olma eşiğine gelen Türk soyunun bir Bozkurt tarafından kurtarılması anlatılmıştır.
- **Ergenekon:** Ergenekon dağına sıkışan Türklerin dağdaki demirleri eriterek oradan nasıl kurtulduğunu anlatmaktadır.

Uygurlar:

- **Göç:** Uygurların kutsal saydıkları bir parçayı Moğollara vermesinden sonra ülkede yaşanan felaketleri ve bu felaketlerin sebep olduğu göç olayını anlatır.
- **Türeyiş:** Kızlarını Tanrılarla evlendirmek isteyen Uygur hükümdarının sonunda isteklerinin kabul edildiği anlatılır. Tanrılar gökten kurt suretiyle iner ve hükümdarın kızlarıyla evlenir.

Manas Destanı: Kırgızlara aittir. Kırgızların mücadelelerini anlatır. Dünyanın en uzun destanıdır ve Unesco miras listesinde yer alır. Yazımı hala devam etmektedir.

Sanat:

Önemli kurganlar arasında Esik, Pazarık, Şipova ve Noin Ula yer almaktadır. Esik, Pazarık ve Noin Ula Hunlara aittir. Pazarık kurganında dünyanın en eski halısı, Esik kurganında ise Altın Elbiseli Adam heykeli bulunmuştur.

Dokumacılık: Pazarık kurganındaki halı, Rusya Hermitaj müzesinde sergilenmektedir.

Madencilik: Esik kurganında bulunan Altın Elbiseli Adam madenciliğin ilk örneklerindendir.

Heykel: Pek fazla gelişmediğini zaten biliyoruz. En güzel örnekleri balbal taşları.

Çinicilik: Pişmiş toprak üzerine yapılan süslemelerin duvara aktarılmasıdır. Yerleşik yaşamın olduğuna kanıttır.

Fresk: Yaş alçı üzerine yapılan duvar süslemesidir. Bu da yerleşik yaşamın olduğuna kanıttır.

Minyatür: İlk örnekleri Uygurlarda görülür. Küçültme sanatı da denilebilir.

Müzik: Kopuz Türklere ait milli bir çalgıdır. Diğer müzik aletleri ise Çifteboru, Zurna, Dombra, Nekkare, Kithara (Türk Kanunu)

Resim: İlk örnekleri halılara yapılan dokumalardır. Ressamlara Bedizci denilir.

Tiyatro: İlk kez Uygurlar'da görülür.